

Om kolmilorna i Attsjö på 1870-talet.

Under det torra nödåret 1868 hade Furuby och tre angränsande socknar härjats av en omfattande skogsbrand. Den började på Lilla Lysteryds ägor den 16 augusti och spred sig åt norr och nordväst. Två dagar senare hotades bebyggelsen i Kårestad och Attsjö, där några torp och ladugårdar brann upp. Runt 6000 man från 15 socknar bekämpade branden som rasade i fem dygn och omfattade 3 km². Enbart i Attsjö avbrändes och brandskadades så mycket skog att det beräknades räcka till 300 milor. Att anlägga och sköta en mila krävde kunskaper, erfarenhet, noggrannhet och helst ett sjätte sinne som varnade när det var fara på färde. Milor betraktades som kvinnliga väsen, inte bara för sin inre glöd och nyckfullhet, utan också för att de skulle vårdas ömt och omsorgsfullt för att ge kolaren lön för mödan. Gustav Jonasson på Attsjölyckan och Anders Peter Danielsson på Norratorp under Attsjö Norregård arbetade under många år som kolare. Om dessa torpare kan du läsa mer under rubriken **Norregård torp – berättelser**.

Året innan kolningen ägde rum fälldes, randbarkades och staplades kolveden luftigt för att torka ordentligt. Milbotten skulle ligga på en torr och helst vindskyddad plats med tillgång till vatten och valdes med stor omsorg. Marken röjdes från stubbar och stenar och håligheter fylldes igen. En milbotten måste vara jämn och hårdpackad så att kolningen blev effektiv och säker. Den anlades innan midsommar för att hinna torka ordentligt innan kolveden skulle resas in. Det var ett tungt och svårt arbete att anlägga kolbottnarna och därför återanvändes de. Tjärämna som milan producerade rann ner på botten, som blev allt tätare och gjorde milorna lättare att sköta.

Att resa en mila var ett grannlaga arbete. Kolveden ställdes med den grövsta sidan nedåt för att få milan att luta alltmer inåt för varje lav.

*Foto: Lars Lindberg.
Länsmuseum Gävleborg.*

På senhösten var det dags att börja kola. Mitt i resmilan placerades en lodrät stock, som stöttades av tre ben och fungerade som riktmärke för hur veden skulle placeras. Den användes också för att skapa ett vertikalt tomrum på 30 cm avsett för att tända milan. Runt riktstocken restes klen torr ved inkilad med tjärved för att underlätta tändningen. Därefter staplades den grövsta och mest svårkolade veden, medan de yttersta resarna var av mindre tjocklek. All kolved ställdes med den tjockaste sidan ner och på så sätt kom veden att luta alltmer inåt, för att slutligen få det yttersta skiktet att luta 60* mot horisontalplanet. Vid inresningen måste varje kolvedres (ved som ska kolas i en resmila) noggrant rätas in efter riktstången i mitten, annars kunde milan vrida sig och kollapsa. Efter inpackningen av kolveden täcktes milan med ett tjockt lager granris och därpå ett 20-30 cm tjockt lager av stybb eller jord, för att minska tillgången på syre under kolningen. Klucket virke med stödben sattes upp runt milan för att få ytterskiktet att ligga kvar. För att ge milan en jämn tät topp skapades till slut den viktiga kullen av mindre vedbitar, granris och ett tjockt lager stybb. Längs nederkanten gjordes fyra till sex ventilationshål, så kallade fotrymningar, för att kunna reglera syretillförseln.

Därpå tändes milan, helst vid lugnt väder och vanligen via den centrala tändtrumman, som successivt fylldes med brinnande vedklabbar. Det var viktigt att elden från början tog sig i botten av milan. Kolningsprocessen reglerades omsorgsfullt genom att minska eller öka tillgången på syre. Runt den kolningszon som hade bildats, gjordes rökhål med cirka en fots avstånd från varandra. Den första veckan var farligast och fodrade kontinuerlig tillsyn. Några årtionden senare revolutionerades kolningen då en så kallad rost, ett trägolv, lades i botten på milan. Tändningen förenklades, effektiviteten ökade och behovet av tillsyn den första kritiska veckan minskade, tack vare att man lättare kunde reglera tillförseln av luft.

Foto: Samuel Lindskog. Örebro läns museum

Antändning av eldgaser kunde leda till explosioner som sprängde hål i milans täckning. Då var det risk att en okontrollerad brand uppstod och förtärde hela milan. För att undvika fräthål undersöktes färdigkolade områden med ett milspett och klubbades om tomrum upptäcktes. Kolare löpte alltid en risk att trampa igenom vid ett frät och falla ner i kolningszonen med en temperatur på 550°C.

En ung pojkes första erfarenhet av kolning återges i Henning Hamiltons bok *Byakistan*: Redan från början märkte man att det var en riktig rackarmila. Gång på gång slängde hon av sig stybben. En natt hände det som var alla kolares stora fasa. Gamle Jon trampade igenom ett stort frät och försvann ner i milans innandöme. Pojken Viktor rusade till kojan och väckte den sovande Adel. Denne svarade sömnigt att det var så det brukade sluta för gamla kolargubbar, som inte såg sig för ordentligt.

Foto: Fotograf okänd. Siljansfors skogsmuseum.

”Förresten”, undrade han, ”klubbade du till hårt efter honom?” Nej, det hade ju inte Viktor tänkt på. Kolaren rusade ut, greppade en klubba och slog länge, tills hålet var helt täppt. Pojken som fick bannor för sin försumlighet undrade upprörd: ”Men Jon då?” och fick till svar: ”Ja, den hittar vi kanske när vi river kolet.”

När en mila antänds kryper röken tung och stickande längs marken, när hon blivit varm stiger röken mjölkvit upp genom rökhålen för att några timmar senare bli blåaktig. Detta ger en vink om att det är dags att göra nya rökhål längre ut mot kanterna för att få en jämn och lugn förbränning. En lyckad kolning måste ske med en noga avvägd hastighet och regleras via fotrymningar och rökhål, men också genom att klubba och täta den redan färdigkolade delen av milan. När milan brunnit ut avbröts kolningsprocessen genom att man täppte till ventilationen och ströp syretillförseln. Därefter fick milan vila för att svalna ner sig.

Foto: Uppgift saknas

Sundsvalls museum

Utrivningen var ett tufft jobb; svettigt, tungt och skitigt. Kolet rakades ut för att ligga och svalna runt milan. Glödande bitar och brinnande ved doppades ner i en spann med vatten. Den närmaste tiden måste träkolen passas noga eftersom risken för återantändning var stor. Ved som inte kolats färdigt fick ”efterkolas” i en mindre mila eller i en kolningsgrop. Den färdiga produkten samlades ihop i ett provisoriskt kolupplag, uppfört av slanor och täckt med granis.

Eftersom kolad ved lätt skakas sönder vid transport på dåliga vägar, skedde transportererna mellan milan och bruket helst på vintern med släde eller kolryssar, flätade korgar som stod på medar och rymde ca 2m².

Foto: fotograf okänd. Östergötlands museum.

Under de veckor som kolningen tog bodde kolarna nära milan i en kolarkoja. Mitt emot ingången låg eldstaden och de två granrisbäddarna fanns på ömse sidor av mittgången:

Foto: Samuel Lindskog, Örebro läns museum

*Transport med kolryss och häst
Transporterna från Attsjö gick till
Åryd bruk, en färdväg på minst
femton km.*

Foto. A.C. Hultgren. Östergötlands museum.

Källor:

Carlsson, Eva. Tolfte milan i Godegård tändes. Jordbrukaren 7 november 2019.

Hennius, Andreas. Spår av kolning. Arkeologiskt kunskapsunderlag och forskningsöversikt. FoU-publikation 2019.

Lorentzon, Moa. Historisk kolning och förhistorisk odling. Jönköping läns museum. Rapportnummer 2005:27

Westerlund, Mathias. Träkolsframställning i kolmila. 1996.

www.skogensveteraner.se/kolmila 2019

<http://k-arv.se> Kulturarv Östergötland. Kolningsmetoder.